

SEMANTISMUL TERMENULUI *DOMINA*

DE

L. STOIANOVICI

Potrivit influenței pe care o exercită societatea în continua ei transformare asupra tuturor fenomenelor sociale, limba ca mijloc de comunicare directă între oameni suferă la rândul ei modificări lente, oglindind noile aspecte ale societății în evoluție. Dintre elementele lingvistice, vocabularul fiind partea cea mai mult influențată de aceste schimbări putem stabili — cum este îndeobște cunoscut — unele paralelisme interesante între semantismul cuvintelor care exprimă mai ales funcțiuni sociale și transformările petrecute în rîndurile societății respective. O asemenea corelație ne-am propus să urmărim și noi în cuprinsul contribuției de față, observînd raportul ce există între evoluția condiției sociale a femeii romane și diversele accepțiuni ale termenului *domina*, care apare în primele texte latine cu semnificația binecunoscută de stăpînă a casei și a sclavilor familiali, în calitate de soție a lui *dominus*, stăpînul absolut al familiei și al proprietății private — cuvîntul *domina*, ca și corelativul său *dominus* exprimînd noțiuni specifice orînduirii sclavagiste în ascensiune, caracterizată prin acumularea inegală a bogățiilor și diferențierea socială mereu crescîndă între patricieni și plebei, stăpîni și sclavi.

Existența acestui termen întrebuițat pentru desemnarea soției lui *dominus* este atestată înția oară în literatura latină cunoscută astăzi, abia către sfîrșitul sec. al III-lea, într-un text din *Cistellaria* (v. 773), unde sclava Alisca este întrebată de Fanostrata: « Sed quid [est] nomen tuae dominae »?

Raporturi similare de la soția lui *dominus* la sclavii casnici exprimă, prin același cuvînt, Terențiu, în *Heautontimorumenos* (v. 297—298), unde se poate citi observația: « magnum hoc quoque signumst dominam esse extra noxiam cum eius tam neleguntur internuntii ».

Desemnînd pe stăpîna casei și a sclavilor ca soție a lui *dominus*, femininul *domina* era deci sinonim cu *matrona* sau *mater familias*. Același sens îl întîlnim și într-un text din tratatul lui *Cato*, *De agricultura* (143,1) unde, vorbind despre sacrificiile prin care cei vechi considerau că pot atrage bunăvoința zeilor, autorul textului citat face sclavului familial recomandăția de a nu săvîrși vreun sacrificiu, nici de a se împărtăși din carnea jertfită, fără încuviințarea stăpînului sau a stăpînei: « rem diuinam ni faciat neue mandet qui pro ea faciat, iniussu domini aut dominae ».

Locul termenului *domina*, așezat în această frază extrasă dintr-o operă agrară cu caracter didactic, imediat după corispondentul său masculin indică poziția secundară pe care o avea *mater familias* raportată la aceea a soțului, în perioada arhaică a republicii, cînd singur *pater familias*, prevăzut cu autoritatea intitulată *patria potestas* își exercita, în virtutea acestei autorități, dreptul de stăpîn suprem al membrilor familiei, al casei și al proprietății funciare. Cum o atestă paragrafele deja citate și, pe lîngă ele unele texte epigrafice din perioada arhaică a republicii, apelativul *domina* era acordat femeii romane în această perioadă, desigur numai în virtutea calității de soție a lui *dominus*, traducînd în vocabular sentimental firesc al supunerii respectuoase de care se va fi bucurat *matrona* republicană în cadrul vieții de familie, din partea sclavilor și a copiilor, mai ales minori.

Interesant de remarcat din acest punct de vedere este totodată faptul că, deși în relațiile strict familiale soția lui *dominus* era desemnată cu același titlu ca și soțul și stăpînul ei de drept, sub raportul social însă, poziția ei fiind cu totul subordonată, prin căsătoria «cum manu», soțului, de a cărui voință depindea împreună cu tot restul familiei, *matrona* era exclusă de la orice fel de activitate care ar fi depășit cadrul restrîns al vieții casnice, ceea ce constituia firește o profundă umilire pentru demnitatea ei umană și o nedreptate reală. Apelativul *domina* care reprezenta numai un titlu onorific, lipsit de conținutul social corespunzător, era — credem — acordat femeii căsătorite de membrii familiei, probabil și ca un fel de compensare pentru starea ei de inferioritate socială.

În cele cîteva texte literare menționate, cuvîntul nostru figurează pentru a desemna, cum am mai semnalat, numai femei căsătorite — apelativul feminin fiind condiționat de existența lui *dominus* — fapt pe care-l confirmă și inscripțiile din această perioadă (cf. G. Lugli, *Dominus*, Roma, 1931. Estratto dal Dizionario Epigrafico di Antiquita Romane. Vol. II, p. 1941—1957). Numărul restrîns al acestor inscripții ca și al textelor literare reliefează în mod pregnant evidența faptului că numai calitatea de soție a lui *dominus* îi conferea femeii romane, în perioada arhaică a republicii, dreptul de a fi numită *domina*. Căci este vădit că raritatea textelor care conțin acest cuvînt se datorește în mare parte și condiției sociale de inferioritate a femeii romane din perioada timpurie a republicii, cînd întrebuintarea lui, justificată numai de starea civilă a femeii, făcea abstracție de realitatea socială, atribuindu-i matroanei, lipsită din punct de vedere juridic de dreptul de posesiune, un apelativ care exprima noțiunea de stăpînire absolută — *pater familias* (*dominus* din punct de vedere juridic) împrumutîndu-i soției numai titlul, nu și drepturile sale.

Este însă de la sine înțeles că, în raporturile ei cu sclavii casnici, soția lui *dominus* va fi fost opusă în mod curent acestora prin femininul *domina* încă de la începutul constituirii societății romane împărțite în clase, fără ca pentru aceasta cuvîntul nostru să-și fi așteptat mai întîi consemnarea atît de sporadică în inscripții sau în textele scriitorilor latini din sec. III—II î. e. n., texte care reprezintă mărturii mult prea tardive și rare pentru cunoașterea expresiei raporturilor privind viața strict familială a romanilor, ceea ce se poate constata chiar din exemplele citate: Cato îl folosește o singură dată și atunci pentru a se adresa sclavului familial, dîndu-i anumite recomandări privitoare la cultul privat, iar Plaut și Terențiu consemnează acest cuvînt în opera lor numai de cîteva ori, și anume pentru a exprima raporturi de la soția lui *dominus* la sclavii casnici, opunînd termenul *domina* termenului *ancilla*. Căci dacă sclavii și copiii minori, a căror viață sau moarte

depindeau de voința stăpînului sau a tatălui, nu se puteau adresa soției acestuia decît cu un termen corespunzător, deși numai onorific, în schimb proprietarii de sclavi, egali între ei din punct de vedere juridic, foloseau de obicei pentru desemnarea femeii căsătorite nu apelativul *domina*, ci cuvintele curente: *uxor*, *mulier*, *matrona*, *mater familias*.

Ca o consecință însă a transformărilor economice și sociale din ultimele două secole ale republicii, cînd noile condiții de existență au generat noi concepții de viață, femeia, departe de a rămîne în afara preocupărilor generale, s-a bucurat dimpotrivă de un deosebit interes din partea autorităților statului, interes tradus în fapt prin instituirea căsătoriei « sine manu » paralelă cu acordarea unor drepturi legale, de posesiune și de moștenire, datorită cărora *matrona* avea să dobîndească atunci pentru întîia dată în istoria societății sclavagiste romane mult dorita independență, limitată într-o oarecare măsură sub aspectul relațiilor familiale, dar cu urmări totuși remarcabile pentru ea din punct de vedere social și juridic. Iar titlul onorific de odinioară, *domina*, condiționat « sine qua non » de calitatea de soție a lui *dominus*, devenit inutil după emanciparea ei, avea să primească de acum înainte un conținut real, asemenea corelativului său masculin.

Cu acest sens de *stăpînă a sclavilor* care intrau în componența proprietății personale a femeii emancipate, cuvîntul *domina* figurează în numeroase texte ale vremii. Apariția lui tot mai frecventă în operele scriitorilor din perioada clasică a literaturii latine, cum și în inscripții și texte juridice din aceeași vreme, întăresc afirmația făcută mai înainte cu privire la corespondența dintre realitatea socială și conținutul cuvîntului — această corespondență determinînd și frecvența lui sporită în documentele scrise, mai ales literare, din epoca respectivă. Așa se și face de altminteri că T. Liviu și Cicero în ultimii ani ai republicii, Tacit, Seneca, Petroniu în timpul imperiului folosesc curent termenul *domina* spre a desemna pe proprietara de sclavi.

În Istoria romană de pildă (39.10.5) T. Livius opune pe stăpînă, sclavei personale care o însoțea în templu: « ancillam... dominae comitem id sacrarium intrasse ».

Tot așa în discursul pentru Cluentiu (§ 64), Cicero întrebuintează același cuvînt pentru a marca opoziția cu sclavul propriu: « puer... rem omnem dominae indicavit », ca și M. C. Rufus care, în epistula 57 adresată marelui orator roman scria: « intellegebat non communi condicione servitutis uti, sed familiaris... cum domina uiuere seruos ».

Și Tacit în Annale (14.60) o numește tot *domina* pe Octavia după repudierea ei de Neron, atunci cînd povestește episodul cu sclavele chemate să depună falsă mărturie pentru presupusa vinovăție a stăpînei lor.

Numeroase texte semnificative din același punct de vedere se pot citi și în *Satiriconul* lui Petroniu sau în *Controversele* lui Seneca.

Aceste exemple, cum și altele numeroase pe care nu le-am mai citat din pricina analogiei de sens, conțin deci termenul *domina* întrebuintat de scriitorii latini pentru a desemna femeia romană, în calitate însă nu de soție a lui *dominus*, ci de stăpînă a sclavilor proprii. Cu tot caracterul ei exploatare, legiuirea care acordase femeii romane drepturi de posesiune și moștenire îi deschidea acesteia un orizont în calea emancipării ei, îngust la început firește, dar care cu timpul avea să se lărgască tot mai mult, reprezentînd unul din elementele cele mai pozitive ale dezvoltării relațiilor sociale din orînduirea sclavagistă a Romei antice.

Pentru mentalitatea aristocratică a vremii însă, conservatoare încă în ultimii ani ai republicii și oglindită de asemenea în multe din scrierile contemporane, această emancipare constituia cauza fundamentală a decăderii moravurilor; de fapt și istoriografia modernă în genere, făcându-se ecoul acestor scrieri, condamna într-o oarecare măsură emanciparea femeii, atribuindu-i tot ei aceea decădere care în ultimii ani ai republicii și mai ales în timpul imperiului devenise atât de precară, încît a necesitat repetate reglementări juridice deși, în realitate, adevărata cauză a destrămării familiei o constituia, cum se știe astăzi, nu recunoașterea și acordarea drepturilor de posesiune femeii romane, ci concentrarea pe de o parte a bogățiilor în rîndurile marilor proprietari și luxul fără măsură din viața lor, accentuat în urma războaielor de cucerire întreprinse de păturile dominante în acest scop, paralelă pe de altă parte, cu pauperizarea sporită a păturilor inferioare de oameni liberi, determinată de aceeași acumulare inegală a avuțiilor.

Desconsiderația manifestată de aristocrația conservatoare a vremii pentru această emancipare o oglindește în primul rînd admirația ei exagerată față de *matrona* republicană a cărei amintire idilică, transpusă de *Catul* în *Epitalamul Iuliei și al lui Manlius*, apare vădit opusă aspectului peiorativ al sentimentelor nefavorabile, trezite în conștiința cititorului prin parodiarea noii situații sociale a femeii, devenită *domina* și din punct de vedere juridic, după instituirea căsătoriei « sine manu ».

Ca un ecou al acestei desconsiderații, unii poeți lirici, exponenți ai ideologiei conservatoare a păturilor dominante de care erau legați prin obîrșie sau prin obligațiile ce le impunea calitatea de ocrotiți ai unor stăpîni de sclavi mai bogați decît ei, parodiau emanciparea femeii, fie prin diminuarea importanței sau exagerarea urmărilor ei — cum făcea de pildă *Ovidiu* în nenumărate elegii din *Amores*, cînd își confesa propriile-i sentimente sclavului personal al prietenei sale, sau *Marțial* care, în *Epigrame* (7.64.1), se referă, cu sarcasmul ce-l caracteriza, la libertul ridicat prin darurile fostei lui stăpîne pe treapta cavalerilor — fie prin inversarea rolurilor celor doi soți — lui *dominus*, stăpînul absolut de odinioară al familiei, luîndu-i acum locul soția, transformată, ca urmare a emancipării, într-un adevărat despot oriental.

Întrebuintînd cuvîntul *domina* cu această ultimă semnificație Iuvenal, în *Satire* (VI, 30) exclamă, cuprins de uimire: « Certe, sanus eras ; uxorem Postume ducis ! Dic qua Tisiphone, quibus exagitare colubris ? Ferre potes dominam, salvis tot restibus, ullam. . . » ? Din versurile imediat următoare se vede însă că termenul *domina* desemna de fapt, pe soția proaspăt căsătorită.

Distanța vădită care separă pe « despotul » lui Iuvenal de evocarea idilică a lui *Catul* întărește cele ce afirmam cu privire la admirația exagerată a aristocrației conservatoare pentru clasică *matrona*, opusă prin contrast femeii emancipate, a cărei independență socială — deși numai relativă — era totuși considerată ca pricina fundamentală a decăderii moravurilor din perioada sfîrșitului republicii și mai ales a imperiului.

În limitele exemplelor citate, termenul *domina* păstrează, cu toate oscilațiile mai mult sau mai puțin distincte ale semantismului său, sensul politic, inițial, rezultat din analogia cu corelativul *dominus*, exprimînd relații care nu au ajuns să corespundă realității sociale decît numai după ce femeia, dependentă la început de *dominus*, devenise cu timpul ea însăși proprietară de sclavi, independentă juridicește de soțul ei, *pater familias*, și prevăzută totodată cu unele drepturi de posesiune și de moștenire.

Aceste oscilații de sens apar aproape imperceptibile, nuanțate, cum s-a putut observa din exemplele citate, numai de contextul care le conturează: existența lor este totuși incontestabilă, deși nu se poate vorbi încă, după aceste exemple, de o alunecare semantică propriu-zisă.

Există însă o seamă de poeți elegiaci și satirici care dau acestui apelativ o întrebuintare cu totul diferită de cea precedentă; în versurile lor, *domina* nu mai desemnează nici pe stăpîna casei în calitate de soție a lui *dominus*, nici pe proprietara de sclavi juridicește emancipată, acordîndu-se numai femeii iubite — stăpînei inimii — într-un clan de adorație respectuoasă și devotament total.

Atrași de farmecul inteligenței cultivate și al frumuseții suveranei lor sentimentale, aceștia, fără nici o șovăială, primeau unica servitute voluntară care-i înlăntuia atât de puternic, încît nu mai puteau părăsi locuința « stăpînei ». Horațiu de pildă în *Ode* (II 8, 17) exclamă, adresîndu-se unei femei frumoase: « Adde quod pubes tibi crescit omnis /, seruitus crescit noua nec priores / impiae tectum *dominae* relinquunt / saepe minati », iar Marțial face un semnificativ joc de cuvinte într-o epigramă din cartea 7-a, vorbind despre bătrînul *dominus* care, după ce o vînduse pe Telethusa ca sclavă, a cumpărat-o apoi ca stăpînă: « Telethusam uendidit ancillam, nunc redimit *dominam* ». La Tibul și Ovidiu, asemenea exemple sînt nenunțate.

Cu același sens cuvîntul apare și în unele versuri ale lui Catul, mai rar însă, și acuzînd o mai accentuată nuanță de respect ceea ce constituie un argument mai mult în sprijinul ipotezei noastre după care, la începutul folosirii lui figurate, termenul *domina* nu va fi avut nicidecum acea semnificație peiorativă pe care a primit-o după ce devenise, în vocabularul galant al epocii, o simplă formulă convențională; căci prin repetarea lui din ce în ce mai frecventă cu acest sens figurat, cuvîntul avea să se transforme foarte repede într-o expresie tipică, convențională, folosită mai ales de aristocrația galantă a vremii.

Nu este desigur greu de presupus procesul alunecării semantice a termenului *domina*, a cărui semnificație ulterioară, figurată, va fi derivat de la înțelesul inițial prin analogia raporturilor sentimentale cu relațiile sociale. Spre deosebire însă de acestea, noile raporturi nu se întemeiau pe inegalitate, ci priveau persoane de aceeași condiție socială și egale din punct de vedere al unor anumite drepturi juridice.

Cauza fundamentală care a contribuit — credem — la această alunecare de sens a termenului *domina* ar fi chiar faptul că, deși la început cuvîntul a avut un conținut politic, exprimînd noțiunea de stăpînire absolută, care presupunea existența inerentă a unor relații sociale date, el fusese totuși acordat femeii într-o vreme cînd aceasta era lipsită din punct de vedere juridic de orice drept de posesiune care i-ar fi putut conferi calitatea reală de stăpînă, proprietară de sclavi.

Acordat inițial numai femeii căsătorite cu un proprietar de sclavi, apelativul *domina* nu era decît corespondentul feminin al lui *dominus* — așa cum în romînește cuvîntul *preoteasă*, de pildă, este numai corespondentul feminin al cuvîntului *preot* — fapt care avea să determine în mod inevitabil transformarea cuvîntului lipsit de conținut real într-un simplu titlu onorific, acordat pentru compensarea inferiorității sociale a *matroanei* din timpurile arhaice. Lipsa inițială a corespondenței dintre conținut și realitatea socială justifică într-o mare măsură faptul că, după emanciparea femeii romane, termenul *domina* a fost întrebuințat cu sensul figurat de « stăpînă a inimii » pentru a desemna femeii din toate categoriile sociale. Iar mai tîrziu, bucurîndu-se de unele drepturi de posesiune și devenind ea însăși o independentă

proprietară de sclavi, desemnată prin aces tapelativ feminin, egal din punct de vedere al conținutului cu masculinul corespunzător, femeia romană nu mai putea fi desigur, impresionată de un titlu care i se acorda cu o frecvență mereu sporită. Cîtă vreme, prin noutatea semnificației lui sentimentale, cuvîntul *domina* va fi produs însă un efect sensibil mărit, cu atît mai mult cu cît nu orice proprietară de sclavi putea fi *domina* în acest sens, după cum la rîndul lor, oricare dintre sclave putea deveni stăpîna de fapt a stăpînului ei de drept.

Este semnificativă, sub acest raport, lipsa alunecării semantice la termenul masculin *dominus*, al cărui conținut, incomparabil mai bogat decît al corelativului său feminin, nu a depășit relațiile sociale decît cu extrem de rare excepții, tocmai probabil datorită corespondenței dintre conținut și realitățile sociale.

În schimb alunecarea semantică observată la termenul *domina*, departe de a fi izolată, se poate urmări în mod analog și la alte cuvinte care exprimau inițial relații sociale, dar care cu vremea, au transpus aceste relații și pe tărîm sentimental; ne referim de pildă, la: *regnum* și *seruitium*. Semantismul termenului *domina* nu este de altminteri decît un exemplu între numeroasele cuvinte care, deși inițial exprimau numai funcțiuni sociale, au fost totuși lipsite de un conținut real, pretîndu-se din această pricină mult mai ușor decît alte cuvinte cu semnificație politică, la vădite și interesante alunecări semantice.

СЕМАНТИКА ТЕРМИНА *DOMINA*

РЕЗЮМЕ

Термин *domina*, обозначавший вначале только жену рабовладельца, являлся женской формой, соответствующий мужскому *dominus*, что привело неизбежно к превращению слова, лишённого реального содержания, в простое почётное звание, присвоенное римской матроне в качестве компенсации её низшего социального положения в архаическую эпоху. После эмансипации римской женщины термин *domina* употреблялся в переносном смысле — «повелительница сердца», касаясь женщин всех социальных категорий. Это переносное значение вызвано начальным отсутствием соответствия между значением слова и определяемой им социальной действительностью, аналогией между sentimentalными и социальными отношениями. В отличие от последних, новые отношения не были основаны на неравенстве, а касались лиц, равных с точки зрения определенных политических прав.

LE SÉMANTISME DU LAT. *DOMINA*

RÉSUMÉ

Le terme *domina*, employé au commencement exclusivement pour désigner la femme d'un propriétaire d'esclaves, n'était que le correspondant féminin de *dominus*, ce qui devait déterminer inévitablement la transformation de ce mot, privé d'un

contenu réel, en simple titre honorifique donné pour compenser l'infériorité sociale de la matrone à l'époque archaïque. Après l'émancipation de la femme romaine, le terme *domina* fut employé au sens figuré de «maîtresse du cœur», en désignant des femmes de toutes les catégories sociales. Ce changement sémantique a pour cause le manque initial de correspondance entre le sens du mot et la réalité sociale étant déterminé par l'analogie des rapports sentimentaux avec les rapports sociaux. Mais, en contraste avec ces derniers, les nouveaux rapports n'étaient pas basés sur l'inégalité, mais regardaient des personnes égales en ce qui concerne certains droits politiques.
